

DEDE KORKUT DESTANLARINDA GEÇEN ATASÖZLERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Hanifi VURAL¹

Özet

Türkçenin ve Türk Edebiyatının önemli başyapıtlarından biri olan Dede Korkut Destanları aynı zamanda sözlü anlatım geleneğimizin de en zengin içerikli metinlerindedir. Türkçe konuşulan geniş bir coğrafyada asırlar boyu dilden dile dolaşan bu anlatıları zengin kılan iki önemli unsurdan birincisi muhtevası, diğeri ise dilidir. Yarı mensur yarı manzum bu hikâyelerde geçen kalıp sözler anlatıma şiirsel bir hususiyet kazandırarak bunların daha çok anlatılmasına/okunmasına aracılık etmiştir. Bu bildiride destanlardaki kalıp sözlerden atasözleri ele alınıp incelenecektir.

THE PROVERBS AND IDIOMS IN DEDE KORKUT EPİCS

Abstract

One of the notable works of Turkish Language and Literature, *Dede Korkut Epics* are also the largest in conception and implication of all the tradition of oral literature. The content and language of the work are two prominent components that enrich the narratives which are the products of oral literature in Turkish language which covers a wide geographical area. Formulaic sequences in the stories written both in verse and prose add poetic features to the expression. Therefore, these stories gained wide acceptance. In this study, the idioms in the epics will be examined considerably.

Giriş

Türkçenin ve Türk Edebiyatının önemli başyapıtlarından biri olan Dede Korkut Destanları aynı zamanda sözlü anlatım geleneğimizin de en zengin içerikli metinlerindedir. Türkçe konuşulan geniş bir coğrafyada asırlar boyu dilden dile dolaşan bu anlatıları zengin kılan iki önemli unsurdan birincisi muhtevası, diğeri ise dilidir. Yarı mensur yarı manzum bu hikâyelerde geçen kalıp sözler anlatıma şiirsel bir hususiyet kazandırarak bunların daha çok anlatılmasına/okunmasına aracılık

¹ Prof.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, hanifi.vural@gop.edu.tr

etmiştir. Bu yönüyle Dede Korkut Destanları Türkçenin işlenip gelişmesinde önemli bir katkıya sahiptir denebilir. Anlatılardaki atasözlerine geçmeden önce bu yapıların dil için önemlerine değinmekte yarar gördük:

Atasözlerinin Dildeki Yeri ve Önemi

Türkçe Sözlük atasözlerini, “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş öğüt verici nitelikte söz, darbimesel.” (TS 2009: s. 140) diye tarif eder. Dikkat edilirse bu tanımda atasözlerinin iki önemli yönüne vurgu yapılmıştır: Uzun deneme ve gözlemlere dayanmaları ve halka mal olarak kalıplaşmaları. Durum böyle olunca, atasözleri anlatım ve üslup oyunlarına ve çok anlamlılığa pek yer vermez. (Boratav 1988:s.118)

Zaman zaman deyimle karıştırılan atasözleri için Ebüzziya Tevfik, “Bir olayı veya bir işi temsil yoluyla anlatmakla beraber bir hükmü de anlatır” diye tarif etmiş; tâbir (deyim) için “bir hâli tasvir eder, atasözündeki hüküm bulunmaz” demiştir. Ayrıca, Şinasi’nin bu iş için bir ayırım yapmadığını, iki çeşidi de bir arada toplamış olduğundan kendisinin de bu usule dokunmadığını belirtmiştir.(ÖZÖN, 1952: s.VII).

Bu türü gerek yazılı gerekse sözlü anlatımda önemli kılan iki husus vardır:

1. Kültürel bilginin muhafazası ve aktarımı
2. Anlatımı kuvvetlendiren ve süsleyen öğeler olması.

Eski zamanlarda göçebe bir toplum olarak yaşayan Türklerde sözlü edebiyat hayli güçlüydü. Kültürel bilginin muhafazası ve gelecek nesillere aktarılması, genellikle manzum parçalarla sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun nedeni manzum metnin, ölçülü, kafiyeli ve sanatlı olmasından dolayı akılda daha kalıcı olmasıdır.

Atasözleri de kültürel bilginin muhafazasında ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Çünkü bunlar, *bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, o toplumun düşünce biçimini, hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan, dilbilim açısından olduğu kadar yazın ve halkbilim açısından da önemli olan sözlerdir.*(AKSAN, 2003: s.91). Yüzlerce yıl ait olduğu toplum tarafından kullanılarak kalıplaşmış bu sözler, o toplumun kültür birikimi sonucunda oluşmuştur. *Yüzyıllardan süzülerek zamanımıza kadar gelmiş, bu yüzden uzun bir deneme zamanı geçirmiş, kalabilenler sade anlamlı fakat sağlam gerçekli sözler olmuştur.*(ÖZÖN, 1952: s.VI).

Atasözleri için dilin en ekonomik kullanım şekli de diyebiliriz. Çünkü bu türlerde az kelime ile çok şey anlatmak temel kuraldır. Anlatım kolayca hatırdaki kalacak şekilde teşekkül eder. Onlarda tek bir fazla kelime görülmez.

İnsanoğlu, duygu ve düşüncelerini doğru bir şekilde ve her defasında aynı etkiyi uyandırarak anlatmak ister. *Etkili ve kalıcı bir ifadenin de en önemli şartlarından biri kısalıktır. İnsan zihni ifade sırasında çok zamanda az kuvvet sarf etmek yerine az zamanda çok kuvvet sarf etmeyi tercih eder.* (Özdem, 2000) Nitekim bir atasözü veya deyim, sayfalar dolusu anlatımdan daha etkili olabilir kimi zaman.

Anlatımı kuvvetlendiren diğer bir husus da bu türlerde seçilen kelimelerdir. Atasözlerinde genellikle olay ve durumların somutlaştırılması söz konusudur. Bu nedenle de ağırlıklı olarak somut kelimeler tercih edilmiştir. Kelimelerin soyut ve somut olması da etkili bir anlatımda önemlidir. İnsan zihninde bir kelimenin taşıdığı anlam ne kadar soyutsa, o kadar kuvvetsizdir.

Aynı zamanda *doğada, kulağa hoş gelen pek çok ses olduğu gibi dilde de duygu ve düşüncelerin sözle ifadesinde, güzel ve çirkin bulunan söylemler vardır.* (ÖZDEM, 2000:s.130) atasözlerinde sanatların çokça kullanılması da anlatımda bir ritim ve ses uyumu yaratarak sözü çekici kılar.

Kısaca ifade edecek olursak; atasözleri yerinde kullanıldığı vakit, bazen sayfalar dolusu anlatımdan daha etkili olabilirler. Anlamı hepimizce malum olan bu tür, meramımızı kolay ve etkili bir şekilde anlatmada bize yardım eder.

Kalıp sözler bakımından pek zengin olan Türkçemiz, tarih sahnesinde görünür olma süreci çok eskiye dayanan, geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren ve imparatorluk kurmuş olan bir milletin dili olarak oldukça zengindir, bir kültür hazinesidir âdeta. Bu zenginliğin oluşumunda hem sözlü hem de yazılı kaynakların katkısı büyüktür. Aslında şifahî kültürümüzün önemli bir unsuru olan Dede Korkut Destanları, geç bir dönemde yazıya geçirilmiş olmalarına rağmen, Türkçe konuşulan hemen her yerde anlatılagelmiş, dil zenginliğini bu anlatılan yerlere yansıttığı gibi buralardan da bünyesine kimi önemli unsurlar katmıştır.

Dede Korkut Destanlarının yarı manzum metinleri kalıp sözler bakımından çok sayıda farklı örnekler içermektedir. Bu anlatıların bu yönleriyle dilimizi besleyip geliştirdiğini düşünmekteyiz. Zira, dilden dile anlatılagelen ve obadan obaya, yöreden yöreye dolaşan bu hikâyelerde geçen bu kalıp sözler, Türkçenin gelişerek zenginleşmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bunlardan atasözlerinin ve atasözü değerindeki ifadelerin ufak tefek farklılıklarla bugün hâlâ kullanılıyor olması söz konusu düşüncemizi desteklemektedir. Destanları baştan sona tarayarak tespit edebildiğimiz atasözlerinden örnekleri liste hâlinde verdikten sonra bunlarda yer alan Türk yaşayış tarzının izlerini ve bu atasözlerinin günümüze yansımalarını örnekler vererek inceledik.

1. DEDE KORKUT DESTANLARI'NDA GEÇEN ATASÖZLERİ

- Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğlan babadan görmeyince sufra çekmez (s.74)²
- Oğul atanun yetürüdür, iki gözünün biridir.
- Devletlü oğul kopsa ocağının közidir.
- Oğul dahı neylesün baba ölüp mal kalmasa.
- Baba malından ne fayda başta devlet olmasa (s.74)
- Oğul kimden olduğun ana bilür (s. 75)
- At ayağı külük ozan dili çevik olur (s.186)
- Kara eşek başına uyan ursan katır olmaz (s.74)
- Karavaşa ton geyürsen kadın olmaz (S.74)
- Eski panbuk bez olmaz, karı düşmen dost olmaz (s.74)
- Ata adını yoritmayan hoyrat oğul ata bilinden ininçe inmese yig, ana rahmine düşünce doğmasa yig (S.74)
- Ata adın yorıdanda devletlü oğul yig (S.74)
- At yimeyen acı otlar bitince bitmese yig (S.74)
- Adam içmez acı sular sızınca sızmasa yig (S.74)
- Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz (S.74)
- Yapağulu gökçe çemen güze kalmaz (S.74)
- Padişahlar Tanrı'nın gölgesidir (S.218)
- Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez(S.73)
- Ecel vade virmeyince kimse ölmez, ölen adam dirilmez, çıhan can girü gelmez (S.73)
- Bir yiğidin kara dağ yumrısınca malı olsa yığar direr taleb eyler nasibinden artuğın yiyebilemez (S.73)
- Urlaşuban sular taşsa deniz dolmaz (S.73)
- Kimsenin rızkını yemedin (S.204) (kimse kimsenin rızkını yiyemez)
- Konuğu gelmeyen kara evler yıkılsa yig (S.74)
- Tekebbürlük eyleyeni tanrı sevmez (S.73)
- Könlin yüce tutan erde devlet olmaz(S.73)
- Öğünmek avratlara bühtandır, öğünmekle avrat er olmaz (S.197)
- Uzun yaşun uçı ölümdür (S.233)
- Big erenler esen olsa oğlu doğar (S.170)
- Kara koç atlar esen olsa kulun doğar, kaytabanda kızıl deve esen olsa torum verür (S.170)
- Gitdükde yirün otlakların geyik bilür (s.75)
- Gögez yerler çemenlerin kulan bilür (s..75)

² Atasözleri, Muharrem Ergin'in Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan (2009) Dede Korkut Kitabı adlı çalışmadan alınmıştır.

Ayrı ayrı yollar izin deve bilür(s..75)
Yedi dere kohuların dilkü bilür(s.75)
Erin ağırın yignisin at bilür, ağır yükler zahmetin katır bilür (s..75)
Ne yirde sızılar var ise çeken bilür(s.75)
Gafil başın ağrısın beyni bilür (S.75)
Er cömerdin er nakesin ozan bilür(S.75)
Dün ile karvan köçdügin turgay bilür(S.75)
Çalıp keser öz kılıcı muhannetler çalınca çalmasa yig (S.74)
Allah Allah dimeyince işler onmaz. (S.73)
Kadir Tanrı virmeyince er bayımaz. (S.73)
Yayan erin ümidi olmaz (Ergin,2009: 130)
Kara polad öz kılıcın çalmayınca karım dönmez, er malına kıymayınca adı çıkmaz (S.74)
Yalan söz bu dünyede olunça olmasa yig (S.74)
Kül tepecik olmaz, güyegü oğul olmaz (S.74)
Yâd oğlı saklamakla oğul olmaz. (S.73)
Sarp yorır iken kazılık ata namert yigit binebilmez, binince binmese yig (S.74)
Çalabilen yigide ok ile kılıçtan bir çomak yig (S.74)
Eyegülü ulalur kaburgalu büyür (S.81)

2.DEDE KORKUT DESTANLARINDA GEÇEN ATASÖZLERİNDE TÜRK YAŞAYIŞ TARZININ İZLERİ

Atasözleri, gözlem ve deneyimlerin ve kültürel bilginin dile yansıyan aktarımları olmaları bakımından millî bir renk taşırlar ve dolayısıyla aidiyetleri vardır. Bu açıdan baktığımızda bütün atasözlerimizde olduğu gibi, Dede Korkut'takilerin de bizim hayat felsefimizi, dünya görüşümüzü dilde sistemleştirdiklerini görürüz. Bu destanlarda geçen atasözleri ve atasözü değerindeki ifadeler, tarih içinde süzülerek gelmiş, birikmiş, zamanla olgunlaşmış ve 'halkın hikmeti'ne dönüşmüş birer hayat kılavuzu konumundadır. Hayatın bu yol işaretlerini konularına göre tasnife çalıştık:

Anne-baba rehberliği

İnsan yavrusu için ilk usta, ilk eğitici, ilk rehber, ilk kılavuz annedir, babadır. Çocuğun onlardan öğrendikleri paha biçilmez değerlerdir. Bazı şeyler anneden babadan öğrenilmeyince kolay kolay davranış düzeyine çıkmaz:

Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğlan babadan görmeyince sufra çekmez.

Değişmezlik

Hayat yolculuğu zor veya rahat da olsa sonuçta önemli bir durağa götürür. Bu, tecrübe durağıdır. Orada bir bakıma kesin bilgiye ulaşılır. Değişmezlerin, dönüşmezlerin sınırları fark edilir. Artık ısrar edilmez.

Kara eşek başına uyan ursan katır olmaz.

Karavaşa ton geyürsen kadın olmaz.

Eski panbuk bez olmaz, karı düşmen dost olmaz.

Gelip geçicilik

Üzerinde yaşadığımız dünyanın kendisi ve içindekiler kalıcı değil, geçicidir. Karşılaşılan durumlar, yaşanan anlar güzel veya çirkin olabilir ama bunlara ne çok sevinmeli ne de yerinmeli çünkü gelip geçicidirler:

Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz.

Yapağulu gökçe çemen güze kalmaz.

İktidar

Türklerde hakanların, yöneticilerin kutsal bir tarafı vardır. Bunlar kimi zaman tanrının temsilcisi, kimi zaman da oğludur. İslam'dan önce hükümdarlar tanrıya benzetiliyor, tanrıdan geldiğine ve onun gibi tek olduğuna inanılıyordu (Önal 2009:61). İslam dairesine geçişten sonra bu inanç değiştiyse de tamamen yok olmadı, devlete ve devleti en tepede temsil eden padişaha asırlar boyu bir kutsiyet atfedildi. Dede Korkut'ta bu durum çok nettir:

Padişahlar Tanrı'nın gölgesidir.

Kaza-kader ve ölüm

Türk yaşama biçiminde ölüm de doğum kadar gerçektir, sahicidir. Er meydanları, savaş cepheleri milletimizin bu inancına bilcümle şahittir. Kaza ve kadere inanma noktasında bir sıkıntısı olmayan bu millet ölümden de korkmamıştır. Kadere inanmış, kederden emin olmuştur.

Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez.

Ecel vade vormeyince kimse ölmez, ölen adam dirilmez, çıhan can girü gelmez.

Uzun yaşun ucu ölümdür.

Gelimli gidimli dünya

Sonucu ölümlü dünya.

Nasip/ Kanaatkarlık

Çalışıp çabalamak, geliştirip gelişmek elbette ki insan tekinin ırak durmayacağı bir husustur. Ancak bütün bunlar yapılırken, hesap kitap tutulurken göz önünde bulunmayan bir değeri, kısmeti de işleme dâhil etmek gerekir.

*Bir yiğidin kara dağ yumrısınca malı olsa yağar direr taleb eyler nasibinden artuğın
yiyebilemez
Urulaşuban sular taşsa deniz dolmaz
Allah Allah dimeyince işler onmaz
Kadir tanrı virmeyince er bayımaz*

Misafir/misafir-perverlik

Misafirperverlik milletimizin herkesçe malum olan bir hasletidir. Misafire izzet ve ikram esastır. Gösterilen yakınlık misafirin kendisini güvende hissetmesine aracılık eder. Anadolu'da "Şöhret için keskin kılıç ve kırk sofraya gerekir" derler. Dolayısıyla yiğitlik ve cömertlik vazgeçilmezlerimizdendir:

Konuğu gelmeyen kara evler yıkılsa yig

Nefis-benlik-tevazu

Kalbin fenaya, kötüye, çirkine meyleden duygularının adıdır nefis. Nefsin benlik davası vardır ve bu da onu tekebbüre sevk eder. Tekebbür büyüklenmektir, kendiyle övünmek, kendini hakikat zannetmektir. Kişioğluna tekebbür değil, tevazu yakıştır:

*Tekebbürlük eyleyen Tanrı sevmez
Gönlin yüce tutan erde devlet olmaz
Öğünmek avratlara bühtandır, öğünmekle avrat er olmaz
At işler er öğünür*

Sağlık

Bütün eski topluluklarda olduğu gibi, Türklerde de sağlık alanında ihtiyaç duyulan tedavi yolları geliştirilmiş, tıp alanına dâhil edilebilecek birçok yöntem oluşturulmuştur. Güçlü fertler, kudretli topluluklar sağlıklı olabildikleri oranda var olabilmişlerdir.

*Big erenler esen olsa oğlı doğar
Kara koç atlar esen olsa kulun doğar
Kaytabanda kızıl deve esen olsa torum verür*

Tecrübe

Malum olduğu üzere herkes her şeyi bilmez. Bir şeyi en iyi, yapan, yaşayan, zevk eden bilir. Bu hakikatin bilinmesi rol karmaşasına ve kargaşasına engel olur. Korkut Ata destanlarda bu gerçeğe sık sık vurgu yapmaktadır:

*Güdükte yirün otlakların geyik bilür
Gögez yerler çemenlerin kulan bilür
Ayrı ayrı yollar izin deve bilür
Yedi dere kohuların dilkü bilür
Erin ağırın yignisin at bilür, ağır yükler zahmetin katır bilür
Ne yirde sızlar var ise çeken bilür
Gafil başın ağrısın beyni bilür
Dün ile karvan köçdügin turgay bilür*

Ümit/beklenti

Karşılıksız beklenti, mesnetsiz ümit kişiyi iyi bir sonuca ulaştırmaz. Atalarımız hayatı yaşamak adına ham hayallerle vakit geçirmemiş, tarih sahnesinde emin adımlarla yürümüşlerdir.

Yayan erin ümidi olmaz

Varlık-fayda ilişkisi

Atalarımız Batılı anlamda pragmatist olmasalar da bir işi, bir eylemi gerçekleştirirken daha çok sonuca odaklanmışlardır. Akıbetin akamete uğramaması esas alınmıştır. Diğer bir ifadeyle faydasız amelden irak durmaya çalışmışlardır.

*At yimeyen acı otlar bitince bitmese yig
Adam içmez acı sular sızınca sızmasa yig*

Yalan

Yalan, hakikate haksızlıktır, fitratı/yaratılışı inkârdır. Fertleri cemiyet hâline getiren sosyal doku yalanı kaldırmaz. Tarih sahnesinde büyük bir millet olmamız doğrunun, adaletin hizmetinde olmamızın etkisi büyük olmalıdır.

yalan söz bu dünyede olunça olmasa yig

Yerini tutmak

“Fıtrî karagözlülük sun’î karagözlülük gibi değildir.” diye güzel bir söz vardır. Sonradan olanlar, yapılanlar asılların yerine geçemez. Sahih ve sahici olmaklık aslolana göre davranmayı gerektirir:

Kül tepecik olmaz, güyegü oğul olmaz

Yiğitlik/mertlik/namertlik

Türk yaşayış biçiminin en biçimli, belirgin damarı cengâverlik, yiğitlik, kahramanlıktır denebilir. Alplik, erenlikle imtizaç ederek yepyeni, ölümsüz bir kahraman tipi oluşturmuştur: Alperenlik. Alperen; üstün karakterli, temiz kalpli, korkusuz, cesur, onur ve merhamet sahibi bir Türk demektir.

Çalabilen yigide ok ile kılıçtan bir çomak yig.

Sarp yorur iken kazılık ata namert yigit binebilmez, binince binmese yig.

Çalıp keser öz kılıcı muhannetler çalınca çalmasa yig.

Cömertlik/ Cimrilik

Türk milletinin önemli hasletlerinden biri de yardımsever, dolayısıyla cömert olmak, cimriliğe tenezzül etmemektir.

Er malına kıymayınca adı çıkmaz.

Er cömerdin er nakesin ozan bilür.

Vefa/Vefasızlık

Dede Korkut Destanlarında vefa kavramına da yer verilmekte vefasızlığın eleştirisi yapılmaktadır:

Yâd oğlı saklamakla oğul olmaz böyüyende Salur gider gördüm dimez.

Ocak- Soyun Devam Etmesi

Türklerde ocak kavramı önemli bir yer arz eder. Zira ocağın tütmesi neslin devam etmesidir. Ögel, Altay Türklerinde komşuların yeni gelinin evine odun veya yakacak getirmelerinden ve geline “Ocağın hiç sönmesin.” diye dua etmelerinden bahseder (Ögel, 2010: 505) Dede Korkut Destanlarında da beylerin erkek evlat sahibi olma arzusu göze çarpmakta ve destanlarda geçen bazı atasözleri bu olguyu desteklemektedir:

Oğul atanun yetiridir, iki gözünün biridir

Devletlü oğul kopsa ocağınınun közidir

At ve Göçebe Kültür:

Türk yaşayışının en temel unsurlarından birini de at oluşturmaktadır. İnsanlar tarih boyunca onlar için hayatı kolaylaştırıcı hayvanlara çok önem vermiş bir anlamda da onları kutsamıştır. Göçebe-savaşçı Türk boylarının en büyük yardımcıları da tarih boyunca atlar olmuştur. O nedenle gerek sözlü kültür içerisinde gerek edebi metinlerde en çok bahsedilen hayvan da atlar olmuştur. Dede Korkut Destanlarında Türk Yaşayış tarzının önemli bir unsuru olan atın önemli bir yeri vardır:

Sarp yorır iken kazılık ata namert yigit binebilmez, binince binmese yig.

At yimeyen acı otlar bitince bitmese yig.

Erin ağırın yignisin at bilir.

At ayağı külük ozan dili çevik olur.

At işler er öğünür.

Yeteneklilik/ Hüner

Türkler yetenek ve beceriye çok önem veren bir toplumdur. Zira eski Türk yaşayışında bir yiğidin ad sahibi olmasının yolu yiğitlik göstermek, yeteneğini ortaya koymaktır. Bir yiğit baş kesmedikçe, kan dökmedikçe, bir konuda hüner göstermedikçe ad sahibi olamaz, atasının başını yere eğmiş sayılır ve bundan dolayı da yadırganır. Kişinin atasının namını yürütmesi için hüner göstermesi şarttır. Dede Korkut destanlarında da hüner göstermek, yeteneğini ortaya koymakla ilgili sözlere yer verilmiştir:

Çalabilen yigide ok ile kılıçtan bir çomak yig.

Ata adını yorıtmayan hoyrat oğul ata bilinden ininçe inmese yig, ana rahmine düşünce doğmasa yig.

Ata adın yorıdanda devletlü oğul yig.

Allah İnancı/ Din

Dede Korkut destanlarında İslam inancı, İslamiyet öncesi Gök Tanrı inancıyla sentezlenmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda adı geçen kişilerde Allah'a derinden bağlılığı dikkat çeker. Deli Dumrul'da ve diğer hikâyelerde kullanılan "Tanrının birliğine yoktur gümân." Şeklindeki söyleyişler bu tezi desteklemektedir. Bunun yanında destanlarda tanrının büyüklüğüne, her şeyin belirleyicisi olduğuna, sevdiği ve sevmediği şeylere değinilir:

Allah Allah dimeyince işler onmaz.

Kadir Tanrı virmeyince er baymaz.

Tekebbürlük eyleyen Tanrı sevmez.

Miras

Baba, neslini devam ettiren bir kişiöğlunun rol adıdır. Bu rolü üstlendiği andan itibaren maiyetindekilerle ilişkileri çerçevesinde değer alır, kaybeder. Bu durumda çocuğun konumu da babaya nispetle anlamlandırılır ve babadan kalanların çocuk/çocukları tarafından amacına uygun değerlendirilmelidir:

Oğul dahı neylesün baba ölüp mal kalmasa.

Baba malından ne fayda başta devlet olmasa.

Ozanlık Geleneği

Orta Asya'daki "baksılık" geleneğine dayanan ozanlık, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Ozanlar halkın değerlerini tanıtmada ve yaymada büyük görevler üstlenmişler ve bu değerleri kalıcı kılmada etkin rol oynamışlar:

At ayağı külük ozan dili çevik olur.

Kolça kopuz götürüp ilden ile begden bege ozan gezer.

Er cömerdin er nakesin ozan bilür.

Zamanın İnsan Üzerindeki Etkisi

Dede Korkut Destanlarında zamanın geçiciliği ve insan hayatının hızlı geçişi üzerinde de durulmaktadır. Bu bir anlamda dünya hayatının faniliğini ölümün gerçekliğini ortaya koyar. Günümüzde "Doğan büyür." şeklindeki kullanım Dede Korkut Destanlarında karşımıza o günün söyleyiş özellikleriyle çıkar:

Eyegülü ulalur kapurgalu büyür.

Uzun yaşun uçı ölümdür.

Dost/Düşman

İlk yazılı kaynağımız olan Orhun Kitabeleri'nde Türklerin ne yaman düşman ve düşmanlıklarla karşılaştıkları anlatılır ve millî benliğin yitirilmemesi, birliğin korunması adına düşmanın tatlı sözüne ve hediyelerine aldanılmaması gereği üzerinde durulmaktadır. Dede Korkut da bu uyarı damarını sürdürmektedir:

Eski panbuk bez olmaz, karı düşmen dost olmaz.

Kara polad öz kılıcın çalmayınca karım dönmez, er malına kıymayınca adı çıkmaz.

2. DEDE KORKUT'TAN GÜNÜMÜZE KADAR GELEN ATASÖZLERİ

Metinlerden tespit edebildiğimiz atasözlerinden bir kısmı varlığını sürdürerek günümüze kadar gelmiştir. İzlerini hem standart Türkiye Türkçesinde hem de bölge ağızlarında görebildiğimiz bu atasözlerini iki grupta inceleyebiliriz:

1. **Değişmeden gelenler:** Aşağıdaki atasözü bu gruba giren biricik örnektir:

Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğlan babadan görmeyince sufra çekmez (s.74)

Kız anadan görmeye öğüt almaz, oğlan babadan görmeye sofraya sermez.
(~Bt.)³

2. **Kısmen değişerek gelenler:**

- Eski panbuk bez olmaz, karı düşmen dost olmaz (s.74)

Bu söz, bugün iki ayrı sözde yaşamaktadır.

Eski düşman dost olmaz (olsa da dürüst olmaz)”

Eski pamuk bez oimaz, dul avrat kız olmaz. (-Gaz.; -Ar.)

- Kara eşek başına uyan ursan katır olmaz (s.74)

**Kara eşekte katır olmaz, elekçiden hatun olmaz. {Gündüzbey
* Yeşilyurt -MI.)**

- Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz (s.74)

Kar ne kadar çok yağarsa (yağsa), yaza kalmaz.

- Kül tepecik olmaz, güyegü oğul olmaz (s.74)

“Kül tepecik (olmaz), güveyi oğul olmaz”

Elden oğul, külden tepe olmaz. (*Suşehrf -Sv.)

- Baba malından ne fayda başta devlet olmasa (s.74)

Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana”

Baba malı tez tükenir, yazık yolda azana. (-Bt.)

Baba mirası mum gibi çabuk söner. (Baba malı yanan mumdur tez biter.)

(*Güzelyurî, Topraktepe, *Heklmban - Mi)

- Karavaşa ton geyürsen kadın olmaz (s.74)

Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun

- Ecel vade virmeyince kimse ölmez, ölen adam dirilmez, çıhan can girü gelmez
(s.73)

Eceli gelmeyeni taşla bastırırsan yine ölmez. (*İğridir -Isp.)

³ Yaşayan örnekler, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1-2, adlı eserden alınmıştır.

- At işler er öğünür (s.130)
Âlet işler e! öğünür, baht işler kul öğünür. (*Silifke -İç.)

Gönlin yüce tutan erde devlet olmaz (s.73)

Alçak gönül, yüce dövlettir. (*Niksar ~To.)

Uzun yaşun ucu ölümdür (S.233)

Uzun yaşın ahiri ölüm”

Ne yirde sızılar var ise çeken bilür(s.75)

Derdi çeken bilir, ağuyu içen bilir. (~Vn.)

- Yâd oğlı saklamakla oğul olmaz. (s.73)

Çam ağacından ağıl olmaz, el çocuğundan oğul olmaz

El oğlundan oğul, çam dalından ağıl olmaz. (Eldirek *Fethiye -Mğ.)

Sonuç

Önemli bir dil yadigârımız olan Dede Korkut Hikâyeleri aynı zamanda millî bir destan hüviyetine sahiptir. Bu destan, haiz olduğu özellikleriyle bağlı bulunduğu alanın, başka bir deyişle ait olduğu Türk dilinin ve Türk edebiyatının müstesna bir eseridir. Uzun bir tarihî çizgide Türk kültürünün zenginleşerek yoğrulup gelmesinde yeri doldurulamaz bir görev üstlenen bu anlatılar aynı zamanda bir dil hazinesi olarak da Türkçemizin, dilimizin işlenip edebileşmesinde ve ebedileşmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu araştırmamızda, bu rolün küçük bir numunesini, içinde geçen atasözlerinin tanıklığında müşahede ettik.

Kaynaklar

1. AKSAN (2009), Doğan, Her Yönüyle Dil, TDKY, Ankara.
2. AKSAN (2002), Doğan, Anadilimizin Söz Denizinde, Bilgi Yayınevi, Ankara.
3. AKSOY(1965), Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara.
4. ALBAYRAK (2009), Nurettin, Türkiye Türkçesinde Atasözleri, Kapı Yayınları, İstanbul.
5. BORATAV (1988),
6. DİLÇİN (1971) Cem vd., Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1-2, TDKY, Ankara.
7. ERGİN (2009), Muharrem, Dede Korkut Kitabı 1-2, TDKY, Ankara.
8. ÖGEL (2010), Bahattin, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

9. ÖNAL (2009), Mehmet Naci, “Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik”, Milli Folklor, Sayı 84.
10. ÖZDEM (2000), Ragıp Hulusi, Dil bilim Yazıları, Hazırlayan: Recep Toparlı, TDKY, Ankara..
11. ÖZÖN (1952), Mustafa Nihat, Türk Ata Sözlere, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
12. PORZIG (2003), Walter, Dil Denen Mucize, Çeviren: Vural Ülkü, TDKY, Ankara.
13. TÜRKÇE SÖZLÜK (2009), TDKY, Ankara.
14. YURTBAŞI (2012), Metin, Sınıflandırılmış Atasözlere Sözlüğü, Excellence Publishing, İstanbul.

